

Снежана З. Штрангарих¹,
Мила Б. Бељански,
Дејан М. Ђорђић

Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору,
Сомбор, Србија

Оригинални
научни рад

Учење и подучавање о Холокаусту: иерсијективна стиуденаџа наставничких факултета у Србији²

Резиме: Холокауст, дефинисан као процес стварања шест милиона Јевреја, организован од стране нацистичке Немачке у периоду Другој светској рати, тема је која не губи на релевантности. Подучавање о Холокаусту треба да буде усмерено на ученичко разумевање историјских чињеница, с тим да је пошредно указати на значај који тај део прошлости има за савремени свет и актуелне друштвене проблеме. Такође, ујачино је да се у наставном процесу иажња посветити очувању сећања на животије Јевреја и јеврејске заједнице у Европи пре рата како би се истакло њихово бојатио културно наслеђе. У раду су приказани резултати емпиријског истраживања које је за циљ имало анализу изазова у процесу учења и подучавања о Холокаусту у оквиру формалног и неформалног образовања. Применом ујачиника завореног тита, ијачивана је иерсијективна стиуденаџа наставничких факултета у Србији, а узорком је обухваћен 741 ијачиник. Резултати указују на различито иоимање иојма Холокауст где доминира схватање да је тим процесом обухваћен широк сјектар жртва. Стиуденти смајрају да је ова тема захтевна у емоционалном смислу и веома узнемирујућа, и ио иденификују као једну од највећих ирејрека на коју се наилази у настави о Холокаусту. Добијени резултати моју послужити као платформа за креирање имликација за образовне иоитике и концирање ирејорука за унапређење школске ираксе ради иродуљивања и ироширивања знања о овој теми, али и ради развоја интеркултуралних компетенција, рефлексивног суочавања са стереотипима и иредрасудама и неовања културе сећања.

Кључне речи: Холокауст, учење, подучавање, настава, стиуденити

¹ snezanajelacic@yahoo.com

² Рад је настао у склопу истраживања које је финансијски подржала Јеврејска општина Сомбор.

„Догодило се једном. Није требало да се догоди, али се догодило. Не сме поново да се догоди, али може. Зато је подучавање о Холокаусту од суштинског значаја” (Persson, 2000; према: Group of authors, 2019: 1)

Увод – учење и подучавање о Холокаусту

Учење и подучавање о Холокаусту тема је која не само да не губи на релевантности већ последњих деценија добија све више пажње у научним областима које се баве образовањем (Ковач, 2022). Многобројна питања још увек су отворена за расправе, а превасходно се тичу адекватности приступа овој теми, интердисциплинарне сарадње, одабира наставних садржаја које би требало укључити у наставу, чак и самог поимања Холокауста које није увек прецизно и једнозначно (Foster et al., 2014; Pettigrew et al., 2009; Short and Reed, 2017)

Када се бавимо темом Холокауста, за коју се сматра да представља прекретницу не само у историји 20. века већ и у историји човечанства (Viličić, Stojanović, Mihajlović i Mevorah, 2015), важно је нагласити да наратив о Холокаусту јесте наратив смрти, и то мучној и страшној смрти. Сама реч етимолошки је изведена из грчког *holos kauston*, као превод хебрејског *'olah*, што означава жртву богу која је потпуно изгорела у ватри. Јевреји често користе хебрејску реч Шоа (Shoah), у значењу катастрофа, невоља, уништавање (Albahari, 2017; Foster et al., 2014). То је, дакле, потресан извештај о уништењу које је оркестровано, односно системски и систематски организовано од стране једног друштвеног режима, нацистичке Немачке и њених савезника. Холокауст показује да је савремена нација способна да искористи своје техничко и стручно знање, као и своју бирократску инфраструктуру за спровођење деструктивне политике на више нивоа, од манипулације јавним мњењем до геноцида (Viličić et al., 2015).

Такође, поред тога што је то наратив смрти, временски лоциран непосредно пре и за време Другог светског рата, односно од 1933. до 1945. године, бављење Холокаустом истовремено представља и наратив живота: то је прича о животима шест милиона Јевреја који су у том процесу угашени, о животима и њихових породица, о животима оних који су преживели, али то је такође и прича о животу једне културе, једне комплексне, богате културе која је могла ишчезнути, нестати, угасити се, а без које западна цивилизација, какву ми познајемо данас и у каквој живимо, не би била иста с обзиром на то да су Јевреји учествовали у њеном развоју и умногоме допринели њеном конституисању (Štrangarić, Beljanski i Matin, 2022: 20–21).

Из тог разлога, препоруке које се односе на начин како ученицима приближити тему Холокауста у настави подразумевају да је потребно ставити акценат на животе жртава пре Холокауста, а не на фотографије лешева које се користе као шок третмани (Charman, 2020) и које воде ка даљој дехуманизацији. Жртве Холокауста не представљају само велике историјске бројеве, већ стварне људе који су живели своје животе сличне нашим животима, сањали су исте снове и бринули сличне бриге. Оваквим приступом ученицима се омогућује да се приближе страдалима у емоционалном смислу и да осете емпатију. Дакле, оно што се у процесу подучавања истиче као важно је дати лице и идентитет Холокаусту. Лично искуство појединаца и записана сећања омогућавају ученицима да бројеве претворе у људе (Viličić et al., 2015:76) и пружају основу за разумевање тога зашто је страшно што више не постоји шест милиона живота. Тек након што се у настави постави овакав контекст, може се приступити приказивању чињеница о прогону, нестајању и убијању јер, ако желимо да знамо шта смо изгубили, морамо да знамо шта смо имали (Caplan and Imber, 2018). Тако два наративна тока, један о животу и догађајима пре Холокауста и други о догађајима током Холока-

уста, надовезују се један на други и постају целина која, као таква, представља извор знања о овој значајној теми (Viličić et al., 2015).

Проучавање Холокауста код ученика може пробудити интересовање с обзиром на то да ова тема обухвата питања са којима се они свакодневно сусрећу, а односе се на поштење, праведност, лични идентитет, традицију, породицу, нацију, притисак међу вршњацима, сагласност, равнодушност и послушност. Посебно, отвара се питање насиља кроз дефинисање дистинктивних улога коју друштвени актери преузимају – улоге насилника, жртава, посматрача и помагача (Caplan and Imber, 2018; Group of authors, 2019; Viličić et al., 2015), чиме се обезбеђује контекст за истраживање опасности које следе услед ћутања, апатије и индиферентности према угњетавању других. Стога кроз ученичко разумевање прошлости треба повезати тај део историје са савременим светом у коме они данас живе и са актуелним друштвеним проблемима са којима се суочавају, а ради подизања свести да антисемитизам није нестao након Холокауста. И данас, као и у прошлости, Јевреји су поново изложени испољавању различитих облика антисемитизма и нетолеранције. Подучавање о Холокаусту помаже ученицима да разумеју последице предрасуда, расизма и стереотипа у различитим друштвима, као и да развију свест о вредностима разноликости. Тако се подстиче прихватање различитости у плуралистичком друштву (Viličić et al., 2015).

Претходна истраживања сугеришу да образовање о Холокаусту може на позитиван начин допринети развоју ученичких грађанских вредности (Cowan and Maitles, 2007), те да пружа могућност за лично напредовање и подстиче развој критичког мишљења (Group of authors, 2019: 4). Учење о Холокаусту помаже ученицима да размишљају о последицама злоупотребе моћи и о улози и одговорностима појединаца, организација и нација када су суочени са кршењем

људских права и/или политикама геноцида. Такође, наводи их ка распознавању нових облика антисемитизма и расизма подстакнутих анти-мигрантском пропагандом и другим формама дискриминације и усмерава ка преузимању одговорности грађанина у демократском друштву, грађанина који је је у стању да идентификује знаке опасности и да оцени када је потребно реаговати (Viličić et al., 2015).

Осим наведених разлога, због којих је важно да ученици уче о овом делу прошлости, у научној и стручној литератури конципиране су одређене смернице и препоруке за организацију наставе о Холокаусту, имплементацију наставних садржаја везаних за ову тему у наставне планове (Viličić et al., 2015), сугестије за различите наставне приступе (Glanz, 1999) и пружени су практични примери наставних јединица (Ковач, 2021). Међутим, у наставној пракси неретко се наилази на одређене препреке и изазове када је у питању успешно учење и подучавање о Холокаусту, а који су узроковани различитим чиниоцима, од недостатка времена у оквиру наставног плана (Brown and Davies, 1998), до недовољно развијених компетенција наставника (Pettigrew et al, 2009). Из тог разлога спровели смо емпиријско истраживање како бисмо испитали колико се у образовном систему у Србији пажња посвећује изучавању Холокауста. Популација коју смо испитали обухвата студенте наставничких факултета. Настojали смо да стекнемо увид у ставове будућих учитеља и наставника о овој значајној теми, као и у њихова искуства и сусрете са овом темом током процеса образовања.

Методологија истраживања

Циљ. Постављени циљ спроведеног истраживања представљао је анализу изазова у процесу учења и подучавања о Холокаусту у оквиру формалног и неформалног образовања.

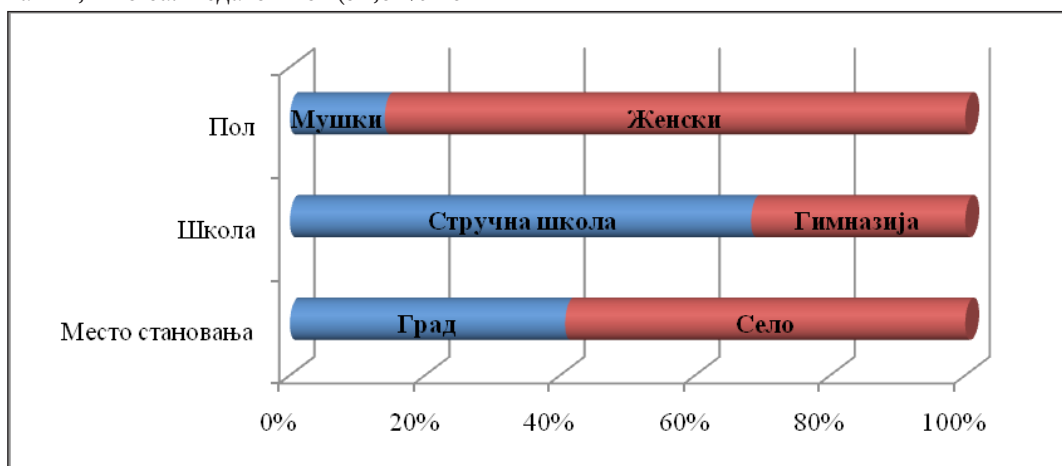
Посиуиак. Прикупљање емпиријске грађе обављено је путем упитника затвореног типа који је примењен у штампаној и у онлајн-форми. Наведени инструмент коришћен је у претходним емпиријским истраживањима на енглеском говорном подручју (Pettigrew et al., 2009). Његови делови преведени су на српски језик и прилагођени тако да питања буду адекватна и применљива у оквиру српског друштва и образовног система у Србији. Упитник је био анонимног типа, а испитаници су упитник попуњавали добровољно након што су дали своју сагласност за учествовање у истраживању. Осим социодемографских карактеристика, упитником су обухваћена питања која су се односила на испитаникова претходна искуства учења о Холокаусту, како у оквиру образовног система, тако и у процесу неформалног образовања, као и питања којима су процењивани испитаникови ставови везани за подучавање о Холокаусту. Одговори на питања у овом делу упитника конципирани су бинарно (да/не) или према моделу доминантног одговора у облику Ликертове четворостепенске скале. Анализа прикупљених података вршена је дескриптивном методом.

Узорак. Испитивана популација обухватила је студенте који тренутно похађају наставничке факултете у Србији. Узорком је укупно обухваћен 741 испитаник, и то са: Педагошког (31,04% испи-

таника), Учитељског (29,96% испитаника), Филозофског (38,6% испитаника) и Филолошког факултета (0,4% испитаника). Узорковање је вршено пригодном методом – упитник у онлајн-форми попуњавали су студенти који су то желели, путем линка у студентским онлајн-групима, а упитник у штампаној верзији су попуњавали студенти који су били присутни на факултетима у периоду прикупљања података, а који су пристали да учествују у истраживању.

Родна структура узорка обухвата 85,96% женских и 14,04% мушких испитаника, с обзиром на то да у испитиваној популацији студената наставничких факултета преовлађују припаднице женског рода. Када је у питању место становања, 31,71% испитаника живи у граду, док 68,29% испитаника живи у селу. Пре факултета, гимназију је завршило 40,76% испитаника, док је 59,24% похађало средњу стручну школу. Просечна старост испитаника је 21,7 година.

Када је у питању етничка структура, српској националности припада 89,74% испитаника, црногорској 2,7%, словачкој 1,89%, хрватској 1,48%, русинској 0,94% и мађарској 0,54% испитаника. Некој другој националној заједници припада 0,27% испитаника, док 2,43% испитаника није желело да се изјасни.

Графикон 1. Структура узорка према полу, завршеној средњој школи и месту становања.

По питању религијске припадности, преовлађују православци (82,73%), а потом следе католици (3,51%). Протестаната има 0,94%, исто колико и муслимана. Да нису религиозни, изјавило је 8,23% испитаника, док је 3,64% одлучило да не жели да се изјашњава о религијској припадности.

Резултати и дискусија

Проблематичност прецизног дефинисања појма Холокауст (Short and Reed, 2017) представља једну од основних тема када је у питању учење и подучавање о Холокаусту. Резултати нашег истраживања који се односе на диверзитет схватања међу испитиваном популацијом приказани су у Табели 1.

На питање о томе на који начин поимају појам Холокауста више од половине студената определило се за дефиницију да је Холокауст био прогон и убиство широког спектра жртава од стране нацистичког режима, а укључивале су Јевреје, Роме, особе са инвалидитетом, хомосексуалце, Јеховине сведоке, као и припаднике различитих политичких група. Жртве Холокауста биле су прогоњене из различитих разлога, на

основу њиховог етничког порекла, њихове религијске припадности, сексуалне или политичке оријентације. По учесталости одговора, следећа дефиниција за коју су се студенти опредељивали одређује Холокауст на сличан начин – као злочин против човечности над милионима људи од стране нациста и њихових савезника. Обе дефиниције истичу размере људског страдања, али без идеолошких дистинкција припадника различитих група. Идеолошку заснованост процеса Холокауста наглашава дефиниција за коју се определило испод три процента испитаника, где се наводи да је Хитлер сматрао Немце припадницима више расе и да је ради успостављања новог поретка доминације Европом тежио да масовно уништи све оне који су другачији.

Слични резултати добијени су и у истраживању у Британији, на узорку од 2108 наставника који предају различите предмете у школи (Pettigrew et al., 2009). Истиче се да је значајно прецизно дефинисати сам појам Холокауста како он не би постао „кишобран” термин (Pettigrew et al., 2009:68). Непрецизно одређење Холокауста доводи до тога да се у свакодневном неформалном говору овај појам може користити у различитим контекстима, односећи се на раз-

Табела 1. Различитости схватања Холокауста.

Схватања Холокауста	Фреквенције	Проценти (%)
Холокауст је био прогон и убиство широког спектра жртава почињен од стране нацистичког режима.	466	62, 89%
Нацисти и њихови помагачи су починили злочине против човечности над милионима људи.	131	17, 68%
Холокауст је био систематски, бирократски прогон и убиство око шест милиона Јевреја, организован од стране нацистичке Немачке и њених савезника.	47	6, 34%
Хитлер је веровао да су Немци припадници више расе.	20	2, 70%
Прича о прогону јеврејског народа током Другог светског рата је преувеличана.	17	2, 29%
Холокауст има универзално значење за незамисливо страдање.	45	6, 07%
Холокауст се користи у различитим контекстима и за различите групе и појединце.	15	2, 02%

личите ситуације са универзалним значењем у коме се наглашава незамисливо страдање различитих појединаца и група.

Према томе, прецизна дефиниција Холокауста морала би укључивати податак да је тај процес специфично идеолошки био усмерен ка Јеврејима. Иако геноцид над Јеврејима има елементе сличности са другим примерима геноцида почињеним кроз историју, Холокауст се због своје универзалности, у смислу плана тоталног уништења свих Јевреја на глобалном нивоу, сматра парадигматичном појавом, злочиним без преседана (Вауер, 2001). Овај процес задобио је паневропски карактер, с обзиром на то да је обухватио читав ратом захваћен европски континент (Štrangarić, Beljanski i Matin, 2022: 20). У овом процесу страдало је и много жртава које нису имале јеврејско порекло, међутим, за разлику од Јевреја, код припадника других група није постојао план за истребљење апсолутно свих чланова групе којој су жртве припадале, до њиховог потпуног уништења, као што је то случај био са Јеврејима. У нашем истраживању само 6,34% испитаника препознало је Холокауст као системски, бирократски прогон и убиство око шест милиона Јевреја организован од стране нацистичке Немачке и њених савезника.

У британској студији, поред квантитативног испитивања, вршена је и квалитативна анализа у оквиру друге фазе истраживања, где резултати указују да би редефинисање Холокауста могло ићи у смеру балансирања постојећих дефиниција тако да се њоме нагласи и специфичност јеврејског искуства и виктимизација припадника других група (Pettigrew et al., 2009: 67).

Још једна од понуђених дефиниција Холокауста наглашавала је специфичност јеврејског искуства, али у контексту негације њеног значаја. За ову дефиницију определило се мање од три процента испитаника који сматрају да је прича о прогону јеврејског народа током Другог светског рата, која је означена појмом Холо-

кауст, преувеличана у том смислу да је број од шест милиона страдалих сувише висок.

Када су у питању *прећходна искуства даваљења ѿемом Холокауста у виду неформалног образовања*, очекивано, највећи проценат испитаника (73,14%) гледао је филмове који су посвећени овој теми, као и документарне и едукативне емисије (62,75%). Научне и стручне чланке у часописима читало је 39,27% испитаника, а 24,7% испитаника читало је књиге које се баве овом темом. Споменик или меморијални центар у Србији је посетило 30,63%, а ван наше земље 13,23% испитаника. Са особом (или више њих) чији су сродници (родитељи, баке, деке) имали искуство везано за Холокауст разговарало је 27,13% испитаника. Предавање или трибину посвећену Холокаусту посетило је 17,81%, док је 9,72% испитаника учествовало на семинару или пројекту који се бавио овом темом.

При испитивању *става о настави о Холокаусту* студенти истичу да је у овој области најзначајније пружити кључне чињенице и прецизне информације. С обзиром на то да се највећи проценат испитаника слаже или у потпуности слаже са овом тврдњом, ово је став који је најдоминантнији. Даљим увидом у резултате приметно је да студенти изједначавају Холокауст са другим примерима геноцида и наглашавају значај њиховог изучавања јер се у великој мери слажу са тврдњом да је Холокауст очигледно веома битна тема, али су битни и остали геноциди и злочини против човечности, тако да и они треба да добију једнаку пажњу и да им се у наставном плану посвети једнако времена. С тим у вези, нижи проценат испитаника сматра да Холокауст има већи значај за проучавање због свог универзалног карактера. Такође је приметно да студенти оцењују да ће ова тема увек бити значајна и претежно се не слажу са тврдњом да ће се њен значај временом умањивати, како она буде одлазила даље у прошлост, те сматрају да се њена релевантност огледа у томе што подуча-

вање о Холокаусту треба да усмерава и охрабрује ученике и студенте да се ангажују и делују на пољу људских права у савременом друштву, што наглашавају и теоретичари и истраживачи ове области (Ковач, 2021). Када је у питању начин на који је потребно организовати подучавање о Холокаусту, испитаници претежно истичу емоционалну компоненту ове теме и сматрају да је потребно нагласити страховитост тог процеса и размере људског страдања како би ученици/студенти доживели јаку емоционалну реакцију, те

да би у наставне материјале требало уврстити индивидуална сведочења и лична искуства како би се ученици/студенти повезали са жртвама на емоционалном нивоу. Наставни садржаји о овој теми би, према мишљењу студената, доминантно требало да буду садржани у наставном програму за предмет Историја, али да се инкорпорирају и у оквире других предмета.

Када су у питању циљеви које подучавање о Холокаусту треба да испуни, испитаници сматрају да је од изузетне важности: научити лек-

Табела 2. Ставови према настави о Холокаусту.

	Уопште се не слажем %	Не слажем се %	Слажем се %	У потпуности се слажем %
При подучавању о Холокаусту најзначајније је пружити кључне чињенице и прецизне информације.	3, 37	7, 02	36, 44	53, 17
При подучавању о Холокаусту потребно је нагласити страховитост тог процеса и размере људског страдања како би ученици/студенти доживели јаку емоционалну реакцију.	5, 67	16, 87	42, 24	35, 22
Потребно је у наставне материјале уврстити индивидуална сведочења и лична искуства како би се ученици/студенти повезали са жртвама на емоционалном нивоу.	7, 56	22, 40	37, 79	32, 25
Мислим да ће временом Холокауст бити мање релевантан у нашим свакодневним животима, како буде одлазио у прошлост.	30, 50	32, 79	25, 64	11, 07
Подучавање о Холокаусту треба да усмерава ученике и студенте да се ангажују на пољу људских права.	5, 8	13, 09	42, 24	38, 87
Мислим да ће учење и подучавање о Холокаусту увек бити значајно.	3, 51	10, 39	39, 68	46, 42
Мислим да је тема Холокауста обавезна у наставном програму за предмет Историја.	5, 26	11, 34	38, 46	44, 94
Мислим да тема Холокауста треба да буде обавезна у садржају више различитих предмета.	7, 15	26, 45	35, 22	31, 17
Холокауст је веома битна тема, али су битни и остали геноциди, тако да и они треба да добију једнаку пажњу.	3, 24	13, 09	40, 76	42, 91
Мислим да Холокауст има већи значај за проучавање због свог универзалног карактера.	7, 69	29, 96	46, 96	15, 38

цију о Холокаусту да се слична страхота никада више не понови (61,54%), сачувати сећање на страдале (58,57%) и развити разумевање корена и последица стереотипа, предрасуда и расизма у свим друштвима (57,89%). Приметно је да су се студенти претежно опредељивали за оне циљеве који су усмерени на савремено друштво и релевантност изучавања Холокауста у савременом свету. На значајност и актуелност наведених циљева указали су и резултати лонгитудиналног компаративног истраживања у Шкотској, у коме се наводи да кохерентно учење о Холокаусту у формалном образовању може имати, како тренутан, тако и дуготрајан ефекат на вредности ученика, повећавајући њихову толеранцију и активно учествовање у грађанском друштву кроз боље разумевање индивидуалне одговорности када су у питању расизам и дискриминација (Cowan and Maitles, 2007). Ово истраживање потврдило је резултате претходних студија, које су указале да кроз разумевање расизма у оквиру наставе о Холокаусту ученици развијају вештине препознавања и деконструкције стереотипа (Carrington and Short, 1997).

Интересантан податак је да су испитаници у нашем истраживању, међу понуђеним циљевима, као најмање важан оценили преиспитивање темеља западне цивилизације (30,63%), што представља тему којој су посвећене многобројне студије из области социологије и филозофије у настојању да се подробније разумеју друштвени услови који су омогућили такво људско деловање какво је Холокауст, које је нарочито изазивало стрепњу својом баналношћу зла (Arent, 2000), и као такво било шокантно и неочекивано од стране западњачког друштва које је сматрано просвећеним и цивилизованим (Peri, 2000). Пре расправе коју је покренуо пољски социолог Зигмунт Бауман о могућностима социологије после Холокауста (Bauman, 1988) у контексту модернитета који карактеришу бирократизација, масовност и ефикасност (Bauman, 1989), мислиоци франкфуртске школе Теодор Адор-

но и Макс Хоркхајмер су у *Дијалектици просветитељства* тражили одговор на питање: „Зашто човечанство тоне у нову врсту варварства уместо да пређе у стање истинске људскости” (Horkahajmer i Adorno, 1989). Аутори се у овом делу баве откривањем интризичних противречности просветитељске парадигме, указујући на трансформацију просветитељског рационалног ума у митотворство и варваризам (Ђорђевић, 2012) који су дошли до изражаја у Другом светском рату. Адорно сматра да је свака дебата о идеалима васпитања ништавна и безвредна уколико не говори о томе да Аушвиц не сме да се понови (Adorno, 2006).

Садржаји који су најчешће обрађивани у наставном процесу и најзаступљенији у наставном плану, а односе се на Холокауст су: Хитлерово уздизање на власти и јачање његове моћи (79,62%), садржаји везани за логор Аушвиц-Биркенау (66,67%), други примери геноцида (46,69%), као и пропаганда и стереотипизирање (46,01%). С обзиром на то да учење и подучавање о Холокаусту мора да буде утемељено на историјским чињеницама о догађајима и процесима који су се догодили и одвијали током Другог светског рата, очекивано је да резултати истраживања идентификују наведене теме као најдоминантније.

У резултатима је такође приметно да су знатно слабије заступљени садржаји који се односе на друштвено-културни живот Јевреја пре 1933. године, њихов допринос друштвено-културном животу Европе, као и садржаји који обрађују дугу историју антисемитизма, с обзиром на то да је за ове теме више од трећине испитаника изјавило да никада нису биле спомињане у оквиру наставе. Поред историјских чињеница везаних за период Другог светског рата, упутно је да се у наставном процесу пажња посвети очувању сећања на животе Јевреја и јеврејске заједнице у Европи у периоду пре рата како би се истакло њихово богато културно наслеђе (Glanz,

1999), тј. потребно је радити на развоју културе сећања (Vervat, 2020). Основна педагошка препорука Јад Вашема – светског меморијалног, документационог, едукативног, научног и истраживачког центра за изучавање Холокауста у Јерусалиму – следећа је: „Када желите да поучавате своје ученике о Холокаусту, не почињите са Холокаустом. Почните причом о јеврејском народу, о њиховој традицији, религији и култури; почните причом о животу и обичајима Јевреја у вашем непосредном окружењу, пре рата. Пружите ученицима имена и лица људи, њихове биографије и портрете, то је важна тачка за емпатију...” (Viličić et al., 2015: 6).

У истраживању спроведеном у Републици Српској управо су ову тему наставници означили као тему коју би највише желели да укључе у наставу када би за то имали потпуну слободу (Ковач, 2022). Такође је потребно нагласити да ова тема не припада само области историје већ да проучавање јеврејске културе нужно има интердисциплинарни карактер. Познавање различитих култура важан је корак у процесу развијања интеркултуралних компетенција, с обзиром на то да когнитивна културна интелигенција представља једну од компоненти културне интелигенције која је дефинисана као способност функционисања у културно разноликом окружењу (Earley and Ang, 2003).

Специфичност проучавања јеврејске културе и историје у Европи огледа се у томе да је ова тема неодвојива од проучавања појма антисемитизма. Антисемитизам означава нетрпељивост и нетолеранцију усмерену према Јеврејима која је заснована на стереотипима и предрасудама. Израз антисемитизам сковао је немачки новинар Вилхем Мар 1874. године именујући тадашњу антијеврејску кампању у Европи (Sekelj, 1981). Иако је сам термин настао у 19. веку, појава антисемитизма је много старија, а развија се после 1. века нове ере, у периоду расељености Јевреја. У дијаспори за Јевреје су постојали раз-

личита раздобља и различита подручја у којима би њихов положај у друштву, чији су били део, могао бити оцењен као релативно повољан, међутим, уопштено, Јевреји су у Европи вековима били изложени дискриминацији, прогонима и погромима, присиљавани су да живе у гетима, а грађанска права су им била ограничавана или ускраћивана. Холокауст се сматра врхунцем овог дуготрајног процеса антисемитизма и без познавања његових карактеристика и извора тоталитаризма (Arent, 1998) није могуће у потпуности овладати знањима о Холокаусту (Štrangarić, Beljanski i Matin, 2022: 20).

Као најдоминантније *џреџреке* при подучавању о Холокаусту студенти наводе да је то тема која је сувише узнемирујућа (59,25%), односно тешка и захтевна у емоционалном смислу (62,75%), али и у интелектуалном смислу (49,39%). Половина испитаника сматра да у наставном плану и програму постоје многобројни захтеви и да једноставно нема довољно времена да се укључи и тема Холокауста, што је проблем на који се често указује у истраживањима (Brown and Davies, 1998; Hector, 2000; Pettigrew et al., 2009). Затим, као препрека се наводи да поједини наставници, који би се могли бавити темом Холокауста, немају лично интересовање да се посвете овој теми (56,83%), те да немају довољно компетенција да се баве тако осетљивом темом (53,98%), као и да немају довољно самопоуздања и несигурни су у своје знање везано за тему Холокауста (48,44%). Испитаници у мањој мери сматрају да би бављење темом Холокауста код ученика могло изазвати неадекватне реакције и/или да они то не би озбиљно схватили (40,22%). Најниже оцењена препрека односи се на забринутост да би бављење овом темом могло утицати на раст антисемитизма – 4,72% студената сматра да је овај проблем врло изражен.

Када су у питању *џредмети* у школи у оквиру којих је обрађивана тема Холокауста, увидом у искуства испитаника приметно је да је у

том домену доминантна Историја (92,85%), али су се такви наставни садржаји појављивали током њиховог досадашњег формалног образовања и у оквиру других предмета, као што су Српски језик и књижевност (37,52%), Социологија (29,15%), Грађанско васпитање (19,30%), Верска настава (17,14%) и Психологија (11,34%), док се знатно ређе појављују у настави других предмета.

Закључак

Резултати спроведеног емпиријског истраживања пружају увид у ставове студената наставничких факултета у Србији о наставним садржајима, циљевима и препрекама везаним за учење и подучавање о Холокаусту, као и увид у њихова претходна искуства и сусрете са овом темом у процесу њиховог формалног и неформалног образовања.

Налази указују да студенти Холокауст доминантно поимају као процес страдања широког спектра жртава у Другом светском рату. Импликације за унапређење наставне праксе тичу се превасходно потребе за прецизнијом терминологијом, у том смислу да је упутно указати на дистинктивне карактеристике Холокауста у односу на остале примере геноцида кроз историју, који, несумњиво, такође треба да буду укључени у наставни програм.

Испитаници такође сматрају да је при учењу и подучавању о Холокаусту најзначајније пружити кључне чињенице и прецизне информације, а њихова искуства говоре да је то област која је доминантно везана за предмет Историја, те да су теме којима је посвећена највећа пажња догађаји везани за ратни период. Ради свеобухватнијег и кохерентнијег приступа овој теми упутно је у подучавање укључити садржаје који

се тичу историје и културе јеврејске заједнице у Европи пре рата, као и специфичности дугог процеса антисемитизма. Добијени резултати истраживања могу бити подстицај за промишљање приликом креирања програма за образовање учитеља и наставника, како иницијалног, тако и целоживотног, како би се што успешније промовисале интеркултуралне вредности и како би се омогућила нова, другачија педагошка пракса подучавања о Холокаусту. Наставни садржаји о овој теми би, према мишљењу студената, доминантно требало да буду садржани у наставном програму за предмет Историја, али би требало да буду део и других предмета. Управо у овом налазу истраживања налази се могућност да се изучавање Холокауста нађе у наставним плановима и програмима других предмета као што су грађанско васпитање, књижевност, социологија, ликовна култура, музичка култура...

Као препреку на коју се наилази у настави о Холокаусту студенти препознају да је то тема која је веома узнемирујућа, те се импликације за школску праксу тичу унапређивања компетенција наставника како би проширили своја знања и развили вештине које би им омогућиле да се што успешније баве овом захтевном темом.

Једно од методолошких ограничења спроведеног истраживања тиче се квантитативног приступа испитиваном феномену, где би за његово дубинско разумевање у даљем раду било потребно укључити и квалитативне методе. Како би се могле формулисати конкретније импликације за унапређење наставне праксе, препоруке за наредна истраживања у овој области односе се и на испитивање перспективе наставника основних и средњих школа у Србији како би се стекао увид у њихову праксу и ставове, као и изазове са којима се сусрећу и препреке на које наилазе када је у питању подучавање о Холокаусту.

Литература

- Adorno, T. (2006). Vaspitanje posle Aušvica. *Pedagogija*. 1, 5-17.
- Albahari, B. (2017). *Pisanje stradanja: knjiga o knjigama – vodič kroz publikacije o Holokaustu*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Arent, H. (1998). *Izvori totalitarizma*. Beograd: Feministička izdavačka kuća 94.
- Arent, H. (2000). *Eichmann u Jerusalmu*. Beograd: Samizdat B92.
- Bauer, Y. (2001). *Rethinking the Holocaust*. Yale Nota Bene: New Haven.
- Bauman, Z. (1988). Sociology after the Holocaust. *The British Journal of Sociology*, 39 (4), 469-497.
- Bauman, Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*. New York: Cornell University Press.
- Brown, M. and Davies, I. (1998). The Holocaust and education for citizenship: the teaching of history, religion and human rights in England. *Educational Review*. 50 (1), 75-83.
- Caplan, R. B. and Imber, S. (2018). *Remembering the Holocaust in Educational Settings*. Shoah remembrance and education in Israel. Routledge.
- Carrington, B. and Short, G. (1997). Holocaust Education, anti-racism and citizenship. *Educational Review*. 49 (3), 271-82.
- Chapman, A. (2020). Learning the lessons of the Holocaust: A critical exploration. In: Foster, S., Pearce, A. and Pettigrew, A. (Eds). *Holocaust Education. Contemporary challenges and controversies* (50-74). London: University College London Press.
- Cowan, P. and Maitles, H. (2007). Does addressing prejudice and discrimination through Holocaust education produce better citizens? *Educational Review*. 59 (2), 115-130.
- Đorđević, J. (pr.) (2012). *Studije kulture – zbornik*. Beograd: Službeni glasnik.
- Earley, P.C. and Ang, S. (2003). *Cultural Intelligence: Individual interactions across cultures*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Foster, S., Pettigrew, A., Pearce, A., Hale, R., Burgess, A., Salmons, P. and Lenga, R. (2014). *What do students know and understand about the Holocaust? Evidence from English secondary schools*. Centre for Holocaust Education.
- Glanz, J. (1999). Ten Suggestions for Teaching the Holocaust. *The History Teacher*. 32 (4), 547-565.
- Group of authors (2019). *Recommendations for teaching and learning about the Holocaust*. International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA).
- Hector, S. (2000). Teaching the Holocaust in England. In: Davies, I. (Ed). *Teaching the Holocaust* (105-115). London: Continuum.
- Horkheimer, M. i Adorno, T. (1989). *Dijalektika prosvjetiteljstva: filozofijski fragmenti*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kovač, D. (2021). On Open Questions in Holocaust Education. *Inovacije u nastavi*. 34(3), 135-152.
- Kovač, D. (2022). The selection of topic in good practice of teaching the Holocaust in England and Republica Srpska. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*. 183 (3), 427-442.
- Peri, M. (2000). *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd: Clio.

- Pettigrew, A., Foster, S., Howson, J., Salmons, P., Lenga, R-A. and Andrews, K. (2009). *Teaching About the Holocaust in English Secondary Schools: An empirical study of national trends, perspectives and practice*. London: University of London.
- Short, G. and Reed. C. A. (2017). *Issues in Holocaust Education*. London - New York: Routledge.
- Sekelj, L. (1981). Antisemitizam u Jugoslaviji (1918-1945). *Revija za sociologiju*. 11 (3-4), 179-189.
- Štrangarić, S., Beljanski, M. i Matin, I. (2022). Jevrejska kultura kao vitalan element lokalnog identiteta kroz istoriju – mini projekat realizovan na Pedagoškom fakultetu u Somboru. *Norma*. 27 (1), 19-27.
- Vervat, S. (2020). *Holokaust, rat i transnacionalno sećanje*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Viličić, S., Stojanović, D., Mihajlović, Đ. i Mevorah, V. (2015). *Portreti i sećanja jevrejske zajednice u Srbiji pre Holokausta – priručnik za nastavnike i nastavnice*. Beograd: Haver Srbija.

Summary

Holocaust, defined as the process of suffering of 6 million Jews, organized by the Nazi Germany during the World War II, is a topic that does not lose its relevance. Teaching about the Holocaust should be aimed at students' understanding of historical facts, and it is also necessary to point out the importance that this part of the past has for the modern world and current social problems. In the teaching process, attention should be paid to preserving the memory of the lives of the Jews and the Jewish community in Europe before the war in order to highlight their rich cultural heritage.

The paper presents the results of an empirical research aimed at analyzing the challenges in the process of learning and teaching about the Holocaust in formal and informal education. Using a close-ended questionnaire, the perspective of the students of teacher education faculties in Serbia was investigated, and the sample included 741 respondents. The results indicate a varied understanding of the term Holocaust, with the prevailing understanding that the process included a wide range of victims. Students find this topic emotionally taxing and very disturbing, and they identify this as one of the biggest obstacles encountered in teaching about the Holocaust. The obtained results can serve as a platform for creating implications for educational policies and formulating recommendations for the improvement of the school practice with the aim of deepening and expanding knowledge on this topic, but also with the aim of developing intercultural competences, reflective dealing with stereotypes and prejudices, and fostering a culture of remembrance.

Keywords: *Holocaust, learning, teaching, classes, students*